



В. В. Над'юн,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 347

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ З ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

У статті розглядаються питання, які допоможуть розкрити поняття та зміст правового статусу, а саме характерні риси, структурні елементи та види правового статусу.

Ключові слова: правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, права, обов'язки, правовий статус.

Кардинальні зміни в суспільстві, значні перетворення у його структурі зумовлюють необхідність більш детального вивчення правового статусу. Особливої уваги потребує дослідження не тільки самого поняття «правовий статус», але і його ознак, структурних елементів, видів. Такий підхід обумовлений тим, що правовий статус є складною, комплексною правовою категорією, в рамках якої існує система різноманітних соціальних зв'язків.

В юридичній літературі існують різні точки зору з даного питання, діаметрально протилежних одна від одної. Так, наприклад, ряд правознавців розглядають правосуб'єктність як елемент правового статусу особи [2, с. 145–146; 17, с. 101], інші визнають єдність правового статусу і правосуб'єктності. В останньому випадку зміст правосуб'єктності розглядається як сукупність загальних прав та обов'язків (правоздатності), а також визначених за змістом прав та обов'язків, які безпосередньо впливають з дії законів [15, с. 30; 11, с. 87]. Так, А. В. Міцкевич зазначав, що кожен суб'єкт права в силу самої дії закону («безпосередньо із закону»), тобто неза-

лежно від участі в тих або інших правовідносинах, має певний комплекс прав та обов'язків. Усі ці права й обов'язки складають зміст правосуб'єктності або правового статусу даної особи [15, с. 12]. При цьому автор не охопив поняттям правового статусу права та обов'язки, які виникають у відповідних правовідносинах. На думку вченого, у зміст правосуб'єктності, в правовий статус входять не самі конкретні суб'єктивні права та обов'язки, а юридична можливість мати ці права та нести обов'язки, які виникають у даного суб'єкта права тоді, коли він вступає в конкретні правові відносини. Міцкевич А. В. вважає, що в суспільстві в силу дії закону можна надати громадянам лише можливість мати такі права, як право «особистої» власності на майно, право користування жилими приміщеннями тощо, а не самі ці права. «Тому в правовий статус можна включити правоздатність, права та обов'язки, які виникають за межами правовідносин, а виникнення суб'єктивних прав та обов'язків у правовідносинах буде залежати від фактичного здійснення правоздатності, забезпеченого рядом гарантій» [15, с. 15].

Халфина Р. О. запропонувала інше розуміння правового статусу особи, і, відповідно, інше співвідношення категорій «правосуб'єктність» і «правовий статус». На відміну від А. В. Міцкевича, який розглядає правосуб'єктність і правовий статус як тожні категорії, Р. О. Халфина надає кожній з них своє значення, при тому, що правосуб'єктність є структурним елементом правового статусу. Таким чином, Р. О. Халфина відноситься до тієї групи вчених, які вважають правовий статус широким поняттям, емкою категорією [19].

Матузов Н. І. також вважає правовий статус широким поняттям, включаючи в нього правоздатність, права та обов'язки, надані всім громадянам держави безпосередньо законом (конституційні права та обов'язки), що не є, на думку автора, елементами правовідносин [13, с. 189]. Аналогічного погляду дотримуються Л. Д. Восводін і Я. Р. Веберс. Статус, на думку вчених, охоплює всі юридичні елементи, які закріплюють відносини між державою та громадянами відповідно до їх місця у суспільстві [6, с. 38], у тому числі громадянство, правоздатність, сукупність прав та обов'язків, передбачених нормами всіх галузей права, принципи правового статусу, гарантії [7, с. 9].

З даними позиціями слід погодитися і визнати, що *правовий статус* – це більш широке, всеохоплююче поняття. Правовий статус складається з таких структурних елементів:

1) *правосуб'єктність* (та її складові елементи: правоздатність; дієздатність; деліктоздатність). Як правильно зазначає М. С. Строгович, правоздатність, правосуб'єктність – це атрибути правового статусу, хоча вони і не покривають, не вичерпують його [18, с. 176]. Такої ж думки дотримується С. С. Алексєєв, який вважає, що правовий статус включає в себе насамперед правосуб'єктність [3, с. 75]. У свою чергу, Б. К. Бегичев помиляється, коли вважає, що «узагальнюючим, збірним поняттям ... є не статус, а правосуб'єктність; юридичний статус співвідноситься з правосуб'єктністю як частина і ціле» [4, с. 78]. На нашу думку, навпаки, – не правосуб'єктність є узагальнюю-

чим, збірним поняттям, а правовий статус. Як вдало зазначив М. І. Матузов, що правосуб'єктність і правовий статус співвідносяться між собою як частина та ціле, але цілим тут виступає правовий статус, а частиною – правосуб'єктність, або (що одне і те ж) правовий статус означає суму, а правосуб'єктність – доданок [14, с. 241].

Коли ми говоримо про правосуб'єктність, то говоримо про три її складові: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. З приводу правоздатності в літературі суперечок не виникає, всі автори при розгляді даного питання в один голос стверджують, що правоздатність є необхідним елементом правосуб'єктності, а значить і правового статусу. У свою чергу, категорично не погоджуємося з позицією Н. В. Летової, яка вважає, що дієздатність не включається до складового елементу правового статусу [10, с. 82].

По-перше, ми стверджуємо, що правосуб'єктність та її складові (зокрема дієздатність) є елементом правового статусу. Правосуб'єктність має значення тоді, коли вона складається з правоздатності, дієздатності, деліктоздатності. По-друге, саме дієздатність характеризує статус конкретної особи (статус малолітньої особи, статус неповнолітньої особи, статус фізичної особи, обмеженої в дієздатності тощо), а відповідно їх прав та обов'язків. Залежно від статусу особи будуть відрізнятися їх права та обов'язки. По-третє, елемент дієздатності дає можливість віднести конкретну особу до певного виду правового статусу. Так, загальний правовий статус застосовується до фізичних осіб з повною цивільною дієздатністю; спеціальний правовий статус – до осіб з неповною цивільною дієздатністю (до неповнолітніх), з частковою дієздатністю (до малолітніх) і т. д.

З викладеного вище вважаємо, що ПРАВОЗДАТНІСТЬ + ДІЄЗДАТНІСТЬ + ДЕЛІКТОЗДАТНІСТЬ = ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ, а отже, правосуб'єктність з її тріадою складових є елементом правового статусу;

2) *громадянство* – особа повинна володіти усіма правами та обов'язками, прописа-

ними Конституцією України. Тільки громадяни України можуть скористатися всіма наданими, дозволеними правами та обов'язками. Є країни, в яких передбачено по двійне громадянство, тоді якщо суб'єкт володіє подвійним громадянством, він може користуватися всіма дозволеними правами на територіях тих держав, громадянином яких він є. У цьому випадку правовий статус такої особи є спеціальним і має складні структуру та зміст. Виходить, що у такого суб'єкта одночасно існують загальний і спеціальний статуси, які пов'язані між собою. Тому їх можна розглядати як співвідношення загального і приватного. Інститут громадянства зумовлює характер зв'язку особи з державою та її положення в ньому. Особливість громадянства виявляється в тому, що воно характеризується ознакою загальності. На думку Н. В. Летової, громадянство можна розглядати як необхідну умову (передумову), спрямовану на формування статусу дитини і визначає його зміст [10, с. 79];

3) *взаємозв'язок держави з громадянами, закріплений в нормах права*. Закріплення в законі за кожною особою відомого кола основних прав та обов'язків, які дозволяють вже безпосередньо робити конкретні дії, користуватися відповідними соціальними благами, задовольняти свої інтереси і потреби, брати участь в управлінні державою, у політичному житті країни. Ці права та обов'язки, будучи загальними, рівними і невідчужуваними, впливають для кожного безпосередньо з чинного законодавства і утворюють ядро правового статусу;

4) *взаємозв'язок конкретних осіб, реалізація суб'єктивних прав та обов'язків через цивільні правовідносини*. Александров Н. Г. під правовим статусом визначає, які права повинні бути гарантовані суб'єкту у разі вступу його у відповідні правові відносини з іншими особами. Крім того, під правовим статусом слід розуміти потенційні обов'язки, які можуть бути покладені на суб'єкта в конкретних правовідносинах, і коло загальних заборон вчиняти певні дії. Вважаємо, що поза конкретними правовідносинами залишаються лише потенційні і евентуальні обо-

в'язки, які входять до складу правового статусу [1, с. 231].

Білогірська Є. М. ототожнює правовий статус з цивільним станом та визначає як «сукупність правових можливостей громадянина для його вільного розвитку в суспільстві» [5, с. 154]. Ми розмежуємо загальний правовий статус громадян, визначаючи рівність всіх громадян, і забезпечуємо рівну для них можливість набувати права й обов'язки та індивідуальний правовий статус кожного окремого громадянина. Загальний правовий статус складається з правоздатності та дієздатності, а індивідуальний правовий статус залежить від наявності або відсутності у громадянина певних суб'єктивних прав. На думку Є. М. Білогірської «... індивідуальний правовий статус може розширюватися та змінюватися залежно від здатності і бажання цього громадянина реалізувати надані йому права та обов'язки» [5, с. 160]. Однак з такою правовою конструкцією індивідуального правового статусу погодитися не можна. Вдало вибравши вихідні позиції для визначення правового статусу, Є. М. Білогірська необгрунтовано включає суб'єктивні права в якості її елемента. Суб'єктивне право – це вже існуюче право конкретної особи, набуте нею в результаті правовідношення, яке виникло. Якщо вважати, що індивідуальний правовий статус особи складається з суми вже реалізованих або які перебувають у стані реалізації суб'єктивних прав, то абсолютно неясною залишилась мета з'ясування такого статусу. Правовий статус особи може становити інтерес не тоді, коли право вже реалізовано і особа ним скористалася, а коли право перебуває у стані можливої реалізації. Оридорога М. Т. визначає правовий статус як сукупність абстрактних правових можливостей особи в зазначений конкретний час [16, с. 55].

Як бачимо, в науці не склалося єдиного розуміння правового статусу. З проведеного аналізу можна зробити попередній висновок, що *правовий статус – це передбачені в законі права та обов'язки, спрямовані на їх реалізацію конкретними суб'єктами залежно від їх статусу та галузевої приналежності*.

Правовий статус характеризується наступними ознаками:

1) права та обов'язки, передбачені у законі, характерні для конкретних осіб залежно від їх статусу (статус подружжя, статус дітей, статус батьків, статус фізичних осіб як учасників цивільних правовідносин, статус опікуна, статус піклувальника тощо);

2) права та обов'язки, передбачені в законі, характерні залежно від галузевої приналежності (права та обов'язки виникають із цивільних, сімейних, господарських, земельних та інших правовідносин);

3) взаємозв'язок конкретної особи (її прав та обов'язків) з іншими учасниками цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин є: фізичні та юридичні особи, держава Україна, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Таким чином, ознаки правового статусу дуже схожі з правосуб'єктністю, але слід погодитися з думкою тих вчених, які визнають правовий статус як більш широке поняття, що характеризує права та обов'язки, які реалізуються певними (визначеними) залежно від їх статусу суб'єктами. На думку В. О. Кучинського, правовий статус – це сукупність закріплених у нормах діючого права чітко визначених прав та обов'язків, які встановлюють межі можливої та обов'язкової загальної поведінки для всіх осіб, які відповідають певним визначеним ознакам [9, с. 43].

Види правового статусу:

1) *загальний правовий статус* – абстрактна можливість мати права та обов'язки, які характерні для всіх суб'єктів-громадян України (наприклад, права та обов'язки, передбачені Конституцією України). Лстова Н. В. відзначає, що загальний статус являє собою комплекс основних прав та обов'язків громадянина, які утворюють його правовий статус як громадянина держави [10, с. 78]. Інакше кажучи, загальний правовий статус являє собою сукупність прав та обов'язків загального характеру, якими володіють всі громадяни України. Таким чином, загальний статус втілює в своєму змісті тільки те, що влас-

тине кожному громадянину. При цьому не враховуються особисті, індивідуальні ознаки, які характеризують конкретну людину чи групу осіб;

2) *спеціальний правовий статус* – конкретна можливість мати права та обов'язки конкретними суб'єктами залежно від їх статусу (батьки, діти, усиновителі, опікуни піклувальники, тощо). Лстова Н. В. зазначає, що на формування правового статусу дитини впливають особистісні критерії (вік, стан здоров'я), а специфіка юридичних фактів зумовлює особливості правового статусу дитини, у тому числі і спеціального. Наявність у суб'єкта особливих, спеціальних прав свідчить про формування у нього спеціального правового статусу, що відображає відмінне становище дітей порівняно з іншими учасниками правовідносин, оскільки спеціальний правовий статус свідчить про особливе правове становище дитини щодо інших суб'єктів [10, с. 77].

3) *галузевий правовий статус* – можливість мати права та обов'язки конкретними суб'єктами залежно від їх галузевої приналежності (суб'єкти – як учасники цивільних, сімейних, господарських, земельних та інших правовідносин).

Слід зазначити, що поняття «статус» використовується не тільки в праві, але і в інших науках, зокрема соціології. У теорії соціології широко використовується поняття «соціальний статус», що відображає певний стан особи в суспільстві. Так, «певна позиція, займана індивідом в суспільстві або соціальної групі, пов'язана з іншими позиціями через систему прав та обов'язків, є соціальний статус» [8, с. 37]. Очевидно, що соціальний статус особи вказує, в першу чергу, на його залежність від таких чинників, як освіта, займана посада, рівень життя та ін. Соціальний статус особи певною мірою індивідуалізує конкретну людину, виділяє її відносно інших, тобто фактично підтверджує ступінь прояву індивідуальних якостей особи, які дозволили їй досягти певного статусу в суспільстві. Тож можна сказати, що таким чином проявляється певна взаємозумовленість особистих якостей і соціального статусу особи.

Не можна говорити про правовий статус особи взагалі безвідносно до конкретної особи. Наприклад, правове становище подружжя або особи, яка неодружена, – неоднакове; правовий статус душевнохворого відрізняється від статусу здорового; особа, яка перебуває у шлюбі, володіє рядом можливостей, яких не має особа, яка не перебуває у шлюбі; батьки мають правомочності, яких немає у бездітних осіб та ін. У зв'язку

з цим не можна визначити правовий статус конкретної особи без урахування його зв'язків з іншими особами. Тому визначення правового статусу особи означає виявлення сукупності встановлених законом можливостей конкретної особи в рамках певної галузі права. Право бути суб'єктом цивільних правовідносин є обов'язковим елементом правового статусу.

Список використаних джерел

1. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма : монография / Н. Г. Александров. – М. : Государственное изд-во юрид. лит-ры, 1961. – 271 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве : монография / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит-ра, 1966. – 187 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : учебник / С. С. Алексеев. – Вып. 2. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1964. – 226 с.
4. Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан : монография / Б. К. Бегичев. – М. : Юрид. лит-ра, 1972. – 248 с.
5. Белогорская Е. М. Понятие гражданского состояния / Е. М. Белогорская // Ученые записки. – Вып. 14. – М., 1968.
6. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве : монография / Я. Р. Веберс. – Рига : Изд-во ЗИНАТНЕ, 1976. – 227 с.
7. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан : монография / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 298 с.
8. Кон И. С. Личность и социальная структура / И. С. Кон // Американская социология. – М., 1972.
9. Кучинский В. А. Правовой статус и субъективные права граждан / В. А. Кучинский // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 43–56.
10. Летова Н. В. Специальная правоспособность и правовой статус ребенка / Н. В. Летова // Гос-во и право. – 2012. – № 9. – С. 72–78.
11. Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности : монография / Г. В. Мальцев. – М. : Юрлитиздат., 1968. – 143 с.
12. Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правоспособности государственных хозяйственных органов / В. К. Мамутов // Правоведение, 1965. – № 4. – С. 56–64.
13. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права : монография / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – 290 с.
14. Матузов Н. И. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов // Дисс. на соиск. уч. ст. д-ра юрид. наук, спец. – 12.00.01 : Саратов, 1973. – 390 с.
15. Мицкевич А. В. Субъекты советского права : монография / А. В. Мицкевич. – М. : Юрид. лит-ра, 1962. – 211 с.
16. Оридорога М. Т. Брачное правоотношение : монография / М. Т. Оридорога. – К. : Б. и., 1971. – 152 с.
17. Саблук С. А. Правосуб'єктність як елемент правового статусу дитини / С. А. Саблук // Університетські наукові записки, 2008. – № 2 (26). – С. 101–105.
18. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности : монография / М. С. Строгович. – М. : «Наука», 1966. – 252 с.
19. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении : монография / Р. О. Халфина. – М. : Изд-во «Юрид. лит-ра», – 1974. – 351 с.

Надьон В. В. Особенности прав и обязанностей, которые возникают с правового статуса лица.

В статье рассматриваются вопросы, которые помогут раскрыть понятие и содержание правового статуса, а именно характерные черты, структурные элементы и виды правового статуса.

Ключевые слова: правосубъектность, правоспособность, дееспособность, деликто-способность, права, обязанности, правовой статус.

Nadion V. V. Peculiarities of rights and obligations that arise from the legal status of persons.

The article considers the questions that will help you to reveal the concept and content of the legal status, namely the characteristic features, structural elements and types of legal status.

Key words: legal personality, legal capacity, capacity, delectepost, rights, obligations and legal status.